

Cserkészzet, szociográfia, nemzeteszme. Szabó Zoltán-képeink*

A 20. századi magyar politikai eszmetörténet szűkölködik olyan szereplőkben, akiket a különböző hagyományok ápolói egyaránt magukénak vallanak. Ennek oka voltaképpen kézenfekvő: a zaklatott, intézményi törésekkel, emberi tragédiákkal jellemezhető korszakok nem kedveznek az integratív személyiségek kibontakozásának. Az, hogy Szabó Zoltán kivételt képez, főleg annak köszönhető, hogy szerencsésen döntött a nehéz politikai ügyekben. Mind a szociális közömbösség, mind a bezárkózó, etnikai alapú nemzeteszme, mind a szabadságot felszámoló diktatúra elkerülte életművét. Már-már valószínűtlenül nagy körülötte a konszenzus, ami óhatatlanul felveti a gyanút, nincsenek-e életútjának olyan kritikus, konfliktusokkal terhelt pontjai, amelyek valahogy a jótékony feledés homályába merültek. Ahogyan eszméinek egyik alapos ismerője fogalmazott, Bibó Istvánra is vonatkoztatva szavait: „Életművükben nem található egyetlen gyűlölködő mondat sem. Alkalmasabbak a belpolitikai média – panoptikumba illő – napi szereplőinél a köztársaság húsz éve felépítésre váró szellemi panteonjának megalapozásához.”¹

Ez a megközelítés lehet jogos, ha egy emlékezeti közösség szilárd alapzatának megteremtésén dolgozunk, de sokkal óva-

* TOKAJI NAGY Erzsébet-SZÁDECZKY-KARDOSS Zsófia: *Szabó Zoltán*. Kortárs Kiadó–Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2018. 570 p.

¹ NOSZKAI Gábor: Barátok közt – Bibó István és Szabó Zoltán barátságának története. *Beszélő*, 2009/11–12. 38.

tosabban kell eljárunk, ha racionális elemzésen alapuló, kritikai történetírásra vállalkozunk.² A dilemma természetesen nem ilyen egyszerű, hiszen a hivatásos történészeknek is vannak kedves szerzőik, akikkel kapcsolatban nagyobb erőfeszítést kíván a szigorú kritikai álláspont érvényesítése. Mindezt azért tartom fontosnak hangsúlyozni, mert ezen írás az első teljes Szabó Zoltán-életrajz mérlegre tételére vállalkozik. Mivel ez a kötet egy legalább négy évtizede épülő értelmezési hagyomány egyik legfontosabb darabja, ezért szükségesnek tartom, hogy áttekintsük a Szabóra vonatkozó irodalom legfontosabb eredményeit.

A Szabó Zoltánról és műveiről szóló írások³ átolvasása után az a legfontosabb tanulság, hogy az előbb felvetett két szempont, nevezetesen a „szellemi panteon” építése és a megértésen alapuló kritikai megközelítés nagyon sokszor összekeveredik. Éppen ezért úgy döntöttem, hogy az egyes művek és szerzők időrendben történő elemzése helyett érdemes kiemelni Szabó Zoltán életművéből azokat a csomópontokat, amelyek körül a szövegek sűrűsödnek. Kilenc elemzési szempontot találtam: 1. a cserkészlet/katolicizmus jelentősége Szabó életművében, 2. szociográfusi munkássága, 3. népi író volt-e?, 4. nemzetismerőről vallott felfogása, 5. az egyetemes eszmetörténetben való elhelyezése, 6. Szabó Zoltán értékelése 1956-ról, 7. emigrációs szerepe, 8. a ki/kik Szabó Zoltán örököse(i) típusú viták, 9. az életmű kritikus pontjai.

A terjedelmi korlátok miatt nem adhatok egy alapos Szabó Zoltán-recepciót, ezért inkább arra törekszem, hogy az előbbi pontokba szedett szempontokra egy-egy jellemző példát hozzak, s végül megvizsgáljam, hogy Tokaji Nagy Erzsébet és Szádeczky-Kardoss Zsófia életrajza miben nyújtott újat, esetleg felvetett-e eddig nem ismert, nem vizsgált kérdéseket az életmű kapcsán.

² A két megközelítés közötti alapvető különbségekről lásd: Yosef Hayim YERUSHALMI: *Záchor. Zsidó történelem és zsidó emlékezet*. Ford.: TATÁR György. Osiris Kiadó-ORZSE, Budapest, 2000. 85–107.

³ A rá vonatkozó legalaposabb, de sajnálatos módon közel sem teljes bibliográfiát éppen a most megjelent életrajz nyújtja: TOKAJI NAGY ERZSÉBET-SZÁDECZKY-KARDOSS Zsófia: I. m. 552–567.

Szabó Zoltán a budapesti piarista gimnáziumban folytatva középiskolai tanulmányait, és Sík Sándor nyomán kapcsolódott be a cserkészmozgalomba, majd az öregcserkészletbe, megőrizve Teleki Pál iránti rokonszenvét. Gyurgyák János emelte ki elsőként ennek az eszmei örökségnek a fontosságát: „Szabó Zoltán ugyanis élete végéig hűséges maradt fiatalságának cserkészmondásához, a »magyarabb magyar« imperatívuszához, de ez nála szervesen kapcsolódott az európai demokratikus és humanista hagyományokhoz és értékekhez.”⁴ Noszkai Gábor ugyancsak döntő jelentőségűnek tartja a piarista gimnáziumban töltött éveket: „A piarista oktatás szelleme Szabó Zoltánnak Budapesten, Bibó Istvánnak Szegeden, Fejtő Ferencnek Nagykanizsán és Jászi Oszkárnak Nagykárolyban az ismeretszerzéshez emberközpontú világszemléletet, az alkotáshoz szellemi szabadságot, önmaguk és mások emberi méltóságának életre szóló megbecsülését nyújtották.”⁵ A Szabócentenáriumba született átfogó tanulmányában Noszkai úgy vélte, hogy a „katolicizmus nála nem a Szentírás betűinek és dogmák rendszerének elsajátítását jelentette: a katolikus görög antiktivitásból származó fogalma jegyében a legteljesebb szellemi egyetemesség felfogására és átélésére törekedett”.⁶ Ablonczy Balázs is lényeges szempontnak tartotta Szabó katolicizmusát, annak megkülönböztető szerepét hangsúlyozta: „Ugyanakkor az egyébként jobbára református népiek ellenében ő ekkor sem szűnik meg publikálni a korabeli reformkatolicizmus lapjaiban, és bár hitének mélységéről nem vagyok jogosult nyilatkozni, úgy vélem, a népiek egy részétől eltérő attitűdjei (franciássága, szelidsége, ugyanakkor hajlíthatatlansága, az öregcserkész mozgalom melletti kitartása, hűsége egyes idollaihoz) talán ennek az indítóoknak is betudható.”⁷

⁴ GYURGYÁK János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és nacionalizmus története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 402.

⁵ NOSZKAI Gábor: I. m. 36.

⁶ NOSZKAI Gábor: Szabó Zoltán politikai arcéle, részvétele az antifasiszta mozgalomban. *Múltunk*, 2013/2. 185.

⁷ ABLONCZY Balázs: *A népiek ébresztése. Szabó Zoltán nyomában*.
 Forrás: http://www.tte.hu/media/dokumentumok/tte_szab%C3%B3%20zolt%C3%A1n2016.pdf (Letöltve: 2018. 08. 09.)

Szinten minden Szabó Zoltánról szóló írásban felbukkan az a két szociográfia – *A tardi helyzet*, illetve a *Cifra nyomorúság* –, amely leginkább megőrizte nevét az utókor számára. Szabónak a Horthy-kori társadalom vizsgálatában játszott úttörő szerepét gyakorlatilag máig érvényesen egyik legközelebbi barátja, Illyés Gyula jelölte ki: „Az ifjú író, aki a sok szétszórt néppártoló tanulmány és kiáltvány után önálló, kerek-egész könyvet adott közre, olyat, hogy az valóban villámként rángta be a nagy magyar éjszakát...”⁸ Ugyancsak az emigráció nyújtotta keretek között hívta fel a figyelmet George Cushing arra, hogy Szabó tudatosan szakított azzal a szemlélettel, amely idegenforgalmi nevezetességként a propaganda eszközeként használta fel a gyönyörű matyó népviseletet: „Szabó Zoltán más módszerhez folyamodott. Szívügye volt a magyar nép sorsa, tehát mint ennek kicsinyített mását, tüzetesen vizsgálta egyetlenegy falunak a társadalmát.”⁹

Azt sem tarthatjuk véletlennek, hogy az emigráns Szabó Zoltán örökségéből éppen a szociográfusi térhetett haza elsőként, hiszen ez volt a legkisebb közös többszörös, amelyet az 1980-as évek közepén a lazuló (művelődés)politika elfogadhatott. Így látott napvilágot a két nagy szociográfia válogatott kiadása, s az út törésében feltétlenül Huszár Tiboré az érdem. A válogatáshoz írott utószavában, amely folyóiratban is napvilágot látott, máig a legpontosabban rajzolta meg a fiatal Szabó Zoltán arcélét. Hangsúlyozta Teleki Pál mellett Fodor Ferenc hatását, s azt, hogy kezdetben romantikus-konzervatív parasztkép jellemezte gondolkodását, igaz, nem valamiféle Szabó Dezső-i hársányság. Huszár találóan mutatott rá, hogy „épp ez a konzervatív falukép lényegi jellemzője, mert az életformaváltást pusztulásként írja le, s külső hatásokra vezeti vissza. Elsődleges feladatának tehát a külső hatások kiszűrését, a paraszti közösség védelmét tekinti; ennek eszköze a szociális gondoskodás”.¹⁰ Még alaposabban járta körül Szabó Zoltán szociográfusi pályafutásának állomásait Némedi Dénes a népi szociográfiákról

⁸ ILLYÉS Gyula: Az Ajtónyitó. *Új Látóhatár*, 1974/5. 330.

⁹ GEORGE CUSHING: A hetvenéves Szabó Zoltán. *Új Látóhatár*, 1982/2. 138.

¹⁰ HUSZÁR Tibor: A szociográfus Szabó Zoltán. *Jelenkor*, 1986/7–8. 731.

írott fontos monográfiájában. Ő összekapcsolta Szabó kutatói szerepfelfogásának és világnézeti átalakulásának változását: „1935 folyamán Szabó Zoltán egyre inkább távolodott attól az eszmétől, hogy a szociográfiának az egész ifjúság ügyévé kell válnia. A mozgalmi jellegű szociografizálás feladása együtt járt a középosztályi népiességtől való lassú távolodással.” Szintén ebben a kötetben olvashatjuk azt a megállapítást, amely a fiatal szociográfusnak a népi mozgalmon belüli sajátos különállását támasztja alá: „Szabó Zoltán ugyanis lényegében lemondott arról, hogy a parasztság társadalomalakító erő lehetne, éspedig a paraszti társadalom vizsgálata alapján.”¹¹

A népi szociográfiákat az elmúlt évtizedben legalaposabban Bognár Bulcsu elemezte, aki Szabó Zoltánt, főként Erdei Ferenchez képest, óvatosabb reformpolitikát képviselő, mérsekelt, munkásságában Illyéshez rokonítható gondolkodónak tartotta. Úgy vélte, hogy a „hagyományos paraszti kultúra és társadalom felszámolódását a szerző visszafordíthatatlan folyamatnak tartja. Figyelemfelhívása egyúttal alapvető társadalmi reformok elindítását is célozza. Ezek a reformelképzelések lényegében a parasztság társadalmi emancipálását, a nemzeti társadalomból kiszorított voltának feloldását kívánják elérni; olyan polgárosodás elősegítését, amely a polgári, nemzeti társadalom egyenrangú tagjává tenné a parasztságot”.¹²

Amíg a katolicizmus/cserkészlet, valamint a szociográfusi életút/teljesítmény tekintetében határozott szakmai konszenzus alakult ki, addig sokkal inkább megoszlanak a vélemények két, szorosan egymásba fonódó kérdésben. Először is Szabó Zoltánnak a népi mozgalomhoz fűződő viszonyában, másodsor pedig az ebből következő ki vagy kik az örökösei típusú megközelítésekben. A népiséghez való kapcsolatát elsőként az Új Látóhatár kiadója, Molnár József értékelte, aki hosszú időn át Szabó egyik legközelebbi munkatársa volt. Úgy vélte, hogy „ez a

¹¹ NEMEDI Dénes: *A népi szociográfia 1930–1938*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1985. 126., 212.

¹² BOGNÁR Bulcsu: A paraszti válság és a harmadik utas válaszok. Erdei Ferenc, Illyés Gyula és Szabó Zoltán a népi szociográfusok mozgalmában. *Korall*, 2009/36. 153.

viszony irodalmi működését tekintve nagyon is pozitív, mozgalmi értelemben már enyhén negatívnak tekinthető. [...] Ha első sorban a közügy érdekelte is, nem tudott igazán mozgalmi emberré válni. Ezért a népi mozgalomhoz is inkább csak írásaival tartozott, de nem vett részt politikai csatározásokban.”¹³ N. Pál József nem csupán Szabó népi mozgalomhoz fűződő viszonyát vizsgálta, hanem 1990 utáni elfelejtettségének okait is kutatta: „Meglehet, liberális oldalról nézvést a népi tradícióhoz, a magyarsághoz és a szellemi hazához való egyértelmű és mindig megvallott kötődése, népi-nemzeti oldalról pedig »hűvös« racionalizmusa és a nemzeti tudat permanensen »gyulladásos állapotát« meghaladni szánó törekvése tűnhet ma is »soknak«.”¹⁴

Szabó Zoltán „örökségének” ügye a születésének centenáriuma alkalmából megjelent írásokban újból előkerült, s éppen olyan markáns vélemények fogalmazódtak meg, mint amilyen megosztott manapság a honi szellemi élet. Ennek érzékeltetésére elegendőnek tartok két példát idézni. Petrik Béla a *Hitel* hasábjain így vélekedett: „Ezt a különállást, esetleges távolságtartást hangsúlyozó álláspontot, amelyet N. Pál József és az általa egyetértőleg idézett Molnár József is képvisel, nem tartom kellően alaposnak. Ugyanakkor ez alkalmat szolgáltat arra, hogy újabb lökést adjon azon folyamatoknak, amelyek Szabó Zoltánt le kívánják választani a népi mozgalomtól, miközben annak egyik kiemelkedő, emblemikus, csak Illyés Gyulához és Németh Lászlóhoz mérhető alakja.”¹⁵ Kende Péter a *Múltunkban* napvilágot látott visszaemlékezésében egészen másként fogalmazott: „Ő volt talán korunk egyetlen magyar nemzeti liberálisa. [...] Igen, nemzeti liberális volt: nemzeti azért, mert őt csak a magyar sors érdekelte, esetleg még a közép-európai vagy a Kárpát-medencei, amennyiben a magyar sors is ott dől el. Liberális pedig az egyetemes szabadságelveknek értelmében volt, de úgy, ahogy azok a 19. században megfogalmazódtak,

¹³ MOLNÁR József: Hamlet, a Parnasszuson. *Új Látóhatár*, 1985/3. 299.

¹⁴ N. PÁL József: A nemzet: közös ügyek lehetősége. *Magyar Szemle*, 2000/5–6. 167.

¹⁵ PETRIK Béla: A lélek szabadságharca. A száműzött Szabó Zoltán a harmadik út vonzásában. *Hitel*, 2012/4. 5.

vagyis hogy a népet be kell vonni az alkotmányosság sáncaiba.”¹⁶ A széttartó folyamatok egyetlen közös mederbe terelésére Ablonczy Balázs tett kísérletet: „Szabó Zoltán programja a má-
nak is üzen(het): [...] az elesettekkel szembeni őszinte empátia, egy újfajta nemzetfogalom megalkotásának kísérlete és a kulturális elemekkel kitöltött hazafogalom az, amelyet továbbgondolhatónak tartok.”¹⁷

Mielőtt rátérnék a Szabó Zoltán pályafutásával kapcsolatos, kritikus elemek ügyére, szeretnék három olyan tanulmányra utalni, amelyek érdemben gyarapították e gazdag életművel kapcsolatos ismereteinket. Elsőként András Sándor 1989-ben írott, de csak két évvel később, három folytatásban megjelent írására utalnék, amely mindmáig a legátfogóbb igénnyel vizsgálta Szabó gondolkodását az egyetemes eszmetörténetbe ágyazva. A *Cifra nyomorúság* írójának eszmetörténeti pozícióját az alábbi módon jelölte ki: „Szabó Zoltán induktívnek mondta a gondolkodását, de nem volt pusztán empirikus. Az univerzalizáló és általánosítóva totalizáló rendszerezést vetette el, nem az összefüggések keresését. Gondolkodását jellege szerint abban a sokszínű csoportban kell elhelyezni, melyben a nem kevésbé széles spektrumú – a logikai pozitivizmust, a husserli fenomenológiát és a hegeli vagy kanti marxizmust egyaránt magában foglaló – ellentáborral szemben Heidegger, a kései Wittgenstein és az amerikai pragmatikusok, különösen Dewey és Mead találhatók.”¹⁸

Noszikai Gábor az egyik centenáriumi konferencián tartott előadásában ugyancsak kitért azokra a szerzőkre, akik az emigráns Szabó Zoltán tájékozódását formálták: „Gondolkodására több angolszász filozófus, író és tudós hatott ösztönzően: Hannah Arendt, Isaiah Berlin, Arthur Koestler, George Orwell, Bertrand Russel.” Közülük is elsősorban az 1984 írójának személyét emelte ki Noszikai: Szabó Zoltán „Baloldalinak nevezhető ugyanakkor a fogalom George Orwell által kijelölt antitotalitárius

¹⁶ KENDE Péter: Milyen ember volt Szabó Zoltán? *Múltunk*, 2013/2. 221.

¹⁷ ABLONCZY Balázs: I. m.

¹⁸ ANDRÁS Sándor: Szabó Zoltán haza- és nemzetszemlélete I. *Holmi*, 1991/1.

értelmében: minden zsarnokot megvetett. Minden zsarnoksággal szemben az erőszakmentes szellemi ellenállást választotta, hirdette és gyakorolta.”¹⁹ Meg kell jegyeznünk, hogy Szabó Zoltán antitotalitárius gondolkodására, s arra, hogy milyen szerepet játszott az 1956-os forradalom értelmezésében és a hagyomány őrzésében, már korábban felfigyelt Kenedi János. Ő nem csupán Szabó hagyatékának hazahozatalában és több kötetben való publikálásában szerzett nagyon komoly érdemet, hanem elsőként kapcsolta össze az író személyét a forradalom ügyével. Ahogyan a *Korszakváltás* című kötet előszavában fogalmazott: „Szabó Zoltán a kollektív és a civil szabadságjogok kedvezőtlen cserebomlására figyelt fel. Ahelyett, hogy az egyéni és népszuverenitás kölcsönhatásában kiegészítették volna egymást, rendre felbontották a köztük lévő sui generis viszonyt, kioltották egymást a huszadik században.”²⁰

Bár nem közvetlenül Szabó Zoltán születésének 100. évfordulójára jelent meg, de talán az akkor kezdődött gondolkodás eredménye lehet Falusi Márton írása, amely egy kissé megkövült témában, Bibó István és Szabó Zoltán viszonyában mondott újat. Míg korábban inkább a közös pontokat hangsúlyozták, addig Falusi a két gondolkodó közötti különbség mellett kardoskodik. Rámutatott arra, hogy „Szabó Zoltánnál a helyes államrend nem organikus fejlődés eredménye, hanem a nemzeti kultúra hagyományának folytonos rekonstrukciója, vállalása, átértelmezése: a haza a múlt öröksége és a haladás mint az örökség újragondolása.” Falusi szemlélete Bognár Bulcsuéval mutat rokonságot, hiszen a radikális változások iránt elkötelezett Bibóval szemben Szabó Zoltán mint mérsékelt reformer jelenik meg nála: „Szabó esszéiben a teljesítménycentrikus értelmiség nem a radikális elitváltásból alakulna ki, mint Bibónál [...], hanem a hagyományelvű írástudókból, akik elsajátítják a nemzeti kultúrát.”²¹

¹⁹ NOSZKAI Gábor: Szabó Zoltán politikai arcéle. I. m. 208., 215.

²⁰ KENEDI János: Előszó. In: SZABÓ Zoltán: 1956. *Korszakváltás*. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 12.

²¹ FALUSI Márton: Magyar dioszkuroszok. Bibó István államelméletének és Szabó Zoltán nemzeteszmejének összehasonlítása a jog és irodalom módszerével. *Hitel*, 2014/5. 87., 92.

Végezetül essék szó azokról, akik kissé megbontják az eddigi összhangot, mivel olyan kérdéseket vetettek fel, amelyek mindenképpen választ igényelnek. Nem sok ilyen szerző akad, csupán Gombár Csaba és Czigány Lóránt nevét említhetjük. Az előbbi a *Cifra nyomorúság* újraolvasása kapcsán elsősorban Szabónak a középosztályról kifejtett gondolatait bírálja, mondván, „ha az egyik oldalról nézem, ez bizony faji szemlélet, ha a másik oldalról, akkor a német gyarmatosítás egyáltalán nem kockázatmentes elítélése. [...] Mindezzel az értelmezéssel együtt fajelméletről van szó. Elméletének elvi buktatóit pedig semmi sem menti.” Ám néhány sorral később Gombár már koriggált: „Félreértés lenne persze, ha ezen elnyúló okfejtés miatt bárki is azt gondolná, hogy a *Cifra nyomorúság* a faji kérdések tárháza. Egyáltalán nem így van. Szó ugyan van róla, de inkább csak mellékesen. Viszont a kérdést már csak ellentmondásos utóélete miatt sem lehet mellőzni, és saját szemszögünkből ezért igyekeztünk azt értelmezni és értékelni.”²² Úgy vélem, hogy Gombár szóhasználata nem szerencsés, és manapság garantáltan heves reakciókat váltana ki. Ez azért is sajnálatos, mert voltaképpen fontos kérdésre tapintott rá: hogyan vezetett Szabó Zoltán útja Szabó Dezső és Németh László etnikai alapú, a hagyományos németellenességre építő nemzetszemlélettől a *Szerelmes földrajz* oldalain megfogalmazódó irodalmi/kulturális nemzeteszméig.

A másik érdemi kritikai megjegyzés attól a Czigány Lóránttól származik, aki az 1980-as években Szabó hagyatékának egyik legfontosabb ápolója, köteteinek sajtó alá rendezője volt. Ő az író 1945 és 1949 közötti életútjával kapcsolatban tesz provokatívnak tűnő állítást: „Valljuk meg, hogy Szabó Zoltánnak voltak illúziói a korszakváltással kapcsolatban, a magyar társadalom radikális reformját a moszkovita logokratáktól várta, s a változásoknak tevékeny részese kívánt lenni.”²³ Ez némiképp leegyszerűsítő kijelentés, de mégsem megkerülhető probléma: nem működött-e együtt túl sokáig Szabó az egyre leplezetlenebbül diktatúrát építő kommunista politikusokkal, nem volt-e túlsá-

²² GOMBÁR Csaba: A „Cifra nyomorúság” utóélete. *Forrás*, 1982/11. 74.

²³ CZIGÁNY Lóránt: Homo politicus. Szabó Zoltán halálára. *Új Látóhatár*, 1984/3. 284.

gosan naiv? Erre természetesen többféle válasz adható, akár az is, hogy Szabó a magyar művelődés szolgálatát elválaszthatónak tartotta az állami politika főáramától. Más szempontból az 1947-es év a kisgazdapárt szétzúzásával, a kékcédulás választásokkal, Kovács Imre emigrálásával, a Magyar Függetlenségi Párt ellehetetlenítésével joggal tekinthető olyan Rubiconnak, amely után nagyon nehéz, sőt problémás volt állami szolgálatban jöhíszeműnek maradni.

Ennyi előzmény után joggal várhattuk, hogy Tokaji Nagy Erzsébet és Szádeczky-Kardoss Zsófia izgalmas, érdekes, megértő, de a kényes kérdésekre is fókuszáló életrajzzal lepi meg az olvasókat. A kötet több szempontból is impozáns: vonzó borítóval, számos, eddig nem ismert fotóval, igényes tördeléssel, jól áttekinthető szerkezetben, s ami nem egy életrajznál hiányzik: lenyűgöző szorgalommal megalapozott filológiai munka keretében született. Ami talán szokatlannak tűnik, hogy hiányoznak a hasonló életrajzok állandó kísérőjeként megszokott résztanulmányok, majdnem a váratlanság homályából lépett elő e tekintélyes kötet. Ez persze csak részben van így, hiszen a könyv alapjaként az Országos Széchényi Könyvtár 2012-es Szabó Zoltán-émlékkiállítását szolgált.²⁴ Ennek kurátora, Tokaji Nagy Erzsébet nem kívánta veszni hagyni az akkoriban felhalmozott szép anyagot, s így vállalkozott arra, hogy munkatársával, Szádeczky-Kardoss Zsófiával együtt megírják az első Szabó Zoltán-életrajzot.

A kötet előszavát András Sándor jegyzi, aki tanítványként Szabó életútjának egyik legjobb ismerője és emlékezetének hű és visszafogott ápolója is. Ő úgy fogalmazott, hogy a „monográfia az első jelentős és szerintem sikeres kísérlet arra, hogy Szabó Zoltán műveiről [...] beszámoljon” (8.). E kötet valóban hű beszámoló Szabó Zoltán életművéről – ennek a célnak maradéktalanul megfelel –, de bármennyire sajnálatos is ezt írni, nem vállalkozik többre. Számtalan idézet segít minket megismerni az író gondolkodását, nagyon sok szép mondatot kapunk az életműből, rendkívül akkurátusan felsorolják, ki mit írt

²⁴ Forrás: <http://www.oszk.hu/kiallitasok/szabo-zoltan-kiallitas> (Letöltve: 2018. 08. 28.)

a különböző kötetekről, csak nagyobb részt az hiányzik, ami igazán vitálissá és izgalmassá tesz egy életrajzt: a konfliktusok, viták, nézetkülönbségek elemzése, az alternatívák közötti választás bemutatása, Szabó Zoltán belső vívódásainak érzékeltetése. Ez talán nem is annyira meglepő, hiszen az előszóban szinte érzelmes hitvallást olvashatunk a két szerzőtől, akik „vitorlaemberek közt köember”-nek nevezik Szabó Zoltánt, aki „[v]áltozó korokban változatlan. Tőkesúly minden időben, minden erejével” (11., 13.). Ez az alapállás sokkal inkább elfedi, mintsem megmutatja azt az embert, aki – félreértés ne essék – valóban méltó a figyelmünkre, valóban a magyar népi mozgalom és a nyugati magyar emigráció egyik legkiemelkedőbb alakja volt, s aki valóban érdemes arra, hogy újra és újra olvassuk, akár cselekvéseink ihlető forrásaként is.

Hozzá kell tennem, hogy szerencsére a két szerző nem ragaszkodott következetesen a fenti elvekhez, s főként az 1956 utáni emigrációs időszaknál, amit eddig kevésbé ismertünk, egy vérbő, kritikus, impulzív, irodalmi és politikai vitákat vállaló, egyre inkább elmagányosodó Szabó Zoltán valóban reálisnak tűnő és izgalmas arcéle rajzolódik ki. Nem tudom, hogy kettejük közül ki írta az *Irodalmi Újsággal*, a *Látóhatárral*, a Szepsi Csombor Márton Körrel vagy a Szabad Európa Rádióval foglalkozó fejezeteket, de ezek sokkal jobban sikerültek, mint az 1956 előtti részek. Mintha az életrajz hőse kiszabadult volna a pátosz fogságából, s ennek köszönhetőek az olyan merész megállapítások, mint az alábbi: „Bár tudott tréfálkozni, de mérhetetlenül lehangolta, hogy még a magyarországi »legjobbak« is – akik közé Illyés Gyulát is számította – az aczéli klientúra tagjaivá váltak.” (335.) Azt hiszem, ezek a fejezetek valóban értő módon ábrázolták a nyugati magyar emigráció lehetőségeit, választási kényszereit, zsákutcáit, vitáit, s gazdagították a kiemelkedő folyóiratokról és irányadó személyiségekről (az *Irodalmi Újság* és az *Új Látóhatár* köréről) meglévő ismereteinket is. Határozottan úgy tűnik, hogy a szerzőpáros azokon a területeken tudott újat mondani és releváns Szabó Zoltán-portrét rajzolni, ahol nem kötötte őket a korábban meglévő értelmezői hagyomány, nem kellett, akár rejtett módon is, megkövesedett

szemléletekkel harcba szállniuk. Összességében úgy vélem, már ezen részek miatt is nagy örömünkre szolgál, hogy e kötet megszületett.

Nem maradhat el azonban a kevésbé sikerült részek értékelése sem. Az 1947-től 1949-ig tartó magyarországi életútnál sajnos nagyon hiányos és bátortalan annak a kontextusnak a bemutatása, amelyben Szabó élt és működött. A szerzők itt erősen kapaszkodnak Szabó szövegeibe, mindent ahhoz viszonyítanak, s kissé iskolás módon ismertetik a könyvek fontosabb gondolatait és a kritikák legérdekesebb tételeit. Nagyon kerülük az állásfoglalást, szinte még akkor is, amikor ez Szabó javára válna. Példának okáért érdemes idézni Veres Péter kritikáját, aki *A tardi helyzet* kapcsán úgy vélte, hogy Szabó Zoltán „nem látja, hogy ezek a sommások már nem parasztok többé, hanem munkások, az agrárkapitalizmus rabszolgái s ehhez idomul a lelkiségük, ehhez igazodó eszményekre van szükségük” (55.). A szerzők érdemi kommentár nélkül citálják Verest, holott a balmazújvárosi parasztíró valami olyasmire mutatott rá, amit a *Cifra nyomorúságban* tetten érhetünk: itt már valóban nem statikus a parasztság képe, és bőven esik szó a faluról jött munkásokról. Lehet, hogy Szabó Zoltán elgondolkodott Veres Péter kritikáján? Lehet, hogy inspirálta őt? Ezek lehetnének egy valódi eszmetörténeti monográfia fontos kérdései.

Hozhatunk egy másik példát is. A nevezetes 1935-ös romániai utazással kapcsolatban azt olvashatjuk, hogy „Szabó Zoltánt Németh Lászlóval ellentétben nagyon is lekötötték a látottak és az út történései” (70.). Ez az állítás csak akkor igaz, ha a „Szabó Zoltánnak mindig igaza volt, és sosem kételkedett” szemlélet jegyében közelítünk a forrásokhoz. Az, hogy Némethet nem inspirálták a látottak, nagyon bajosan, vagy inkább sehogy sem állítható, nemigen akad olyan szerző, aki nem tartaná a *Magyarok Romániában*t nem megkerülhető olvasmánynak a határon túli magyarság historiográfiája szempontjából. Sajnos ugyanez az elfogult igyekezet érhető tetten, amikor az áll a szövegben, hogy Szabó Zoltán „fegyvertelen ellenálló tevékenységet” folytatott. A bujkálást, egy-két barátjával való, akár véletlenszerű találkozást eléggé nehéz az ellenállás bármilyen formájának tekinteni.

Nem probléma azt írni, hogy Szabó féltette az életét, nem akart fegyvert fogni, túl akarta élni a zivataros időket: igen gyakori és életszerű emberi magatartás ez. A legérdekesebb állítás már a háború vége utáni évekre vonatkozik: „Szabó Zoltán, bár irodájában meg sem fordult, tisztségéből adódóan nem térhetett ki az elől, hogy a MADISZ rendezvényein felszólaljon.” (180.) Hát igen, a Madisz elnöke nehezen maradhatott volna fedezékben. Sokkal érdekesebb lett volna megtudni, mit gondolt, mit tudott Szabó Zoltán azokról a hatalmi harcokról, amelyek a koalíciós pártok képviselői között dúltak, érzekelte-e a kommunisták kizárólagosságra törekvését, ahogyan arról több forrás is szól, s ha igen, tett-e ellene valamit, ha nem tett, akkor pedig miért nem.

Nagyon sokat tudhatunk meg Szabó Zoltánról e kötetből, elsősorban magától az írótól származó, rendkívül nagy számban szereplő idézetekből, melyek itt-ott breviáriumszerűvé teszik a könyvet. A megmozgatott források nagy száma, s különösen az 1956 utáni emigrációs élet bemutatása valóban megkerülhetlenné teszik ezt a munkát. Ám az igazi, kritikai Szabó Zoltán-életrajz még megírásra vár. Pedig az író eleven szellemét ismerve, ennek talán ő maga örült volna a legjobban.

Papp István